

OBČNI ZBOR ZVEZE JUGOSLOVANSKIH MEST

D R. F R. S T E L E

se je vršil dne 19. junija 1938. v Ljubljani v dvorani Trgovskega doma. Zastopanih je bilo 40 mest s 47 delegati. Predsedoval je predsednik Zveze in župan mesta Zagreba dr. Teodor Pejčić. Na občnem zboru je podal poročilo o svojem delu od zadnjega občnega zbora sam poslovni odbor. Prečitani in odobreni so bili obračun za poslovno leto 1937./38. in predložen proračun za l. 1938./39. Sklenjeno je bilo, da bo prihodnji redni občni zbor v Beogradu. Občni zbor je sklenil celo vrsto resolucij, ki so bile sporočene pristojnim ministrstvom: 1. Izda naj se enoten zakon o samoupravnih financah, po katerem bo omogočeno svobodno financiranje mest in urejene meje med državnimi, banovinskimi in občinskimi dohodki; 2. olajšanje bremen za izvrševanje poslov prenesenega delokroga in za vzdrževanje državnih ali banovinskih uradov in ustanov; 3. sprememba in izpopolnitev zakona o mestnih občinah, posebno glede avtomatičnega pridobivanja občanstva; 4. znižanje obrestne mere za mestna posojila pri Državni hipotekarni banki; 5. zakon, po katerem bi samouprave hranilnic dobile vse pravice in pooblastila, ki jih imajo pooblašteni državni denarni zavodi; 6. izprememba in izpopolnitev uredbe o pospeševanju turizma in pospešeno izvajanje programa graditve cest; 7. ukinitvev ali izprememba § 77. zakona o pošti, telegrafu in telefonu; 8. znižana vozna na državnih železnicah za mestne uslužbenke. Občni zbor se je zaključil s sledečim predavanjem ljubljanskega občinskega svetnika Fr. Steleta:

KULTURNI OBRAZ LJUBLJANE

Mesta niso mogoče slučajen skup človeških bivališč, ampak v razvoju človeške družabne organizacije nujno dani organizmi z globljim smotrom in nujnim neponarejenim izrazom, tako da jih moremo imenovati kratko: verno zrcalo višjih družabnih in kulturnih stremljenj narodov, odsev njihove zgodovine in duševnosti.

V zgodovini se mesta pojavljajo že v pradavnini, čeprav ni dvoma, da ustrezajo šele višjim stopnjam družabnega dejstvom in kulturnega stremljenja. Prvotno so nedvomno predvsem torišče obrambe in trgovine zemljepisno zaokroženega ozemlja, družabno pa ustanove skupne interese branečega in pospešujočega rodu.

Družabna oblika rodu je dala mestu tudi višjo simbolično pomembnost: kraj rodovnega svetišča in sedež rodovnega poglavarja, izraz torej verskega in upravnega središča. Obramba, trgovina, verstvo in uprava so štiri osnovne podlage mest. Z verskim se je materialnim, čisto praktičnim pridružil višji, duhovni moment, po katerem so mesta postala matice kulturnega življenja, njegova najizrazitejša ognjišča v človeški družbi.

Mnogo se je sicer spremenilo od pradavnine do danes, k prvotnim činiteljem postanka mest so prišli novi, predvsem gospodarsko, industrijsko in prometno organizacijski, svoje simbolične tradicije pa se mesta niso nikdar otrešla in je živa tudi še danes: mesto, naj je iz osnove tako ali drugačno, nujno stremi za tem, da bo tudi kulturno središče.

Ljubljana, o kateri mi je dolžnost danes spregovoriti, je izrazit primer mesta, ki nima samo kulturne tradicije, ampak predvsem tudi kulturno ambicijo.

Ljubljana ne spada med pramesta, kakor Rim, Atene ali Jeruzalem. Spada pa Ljubljana med tista mesta, ki so nastala in se razvila na kulturno zoranih tleh, ob ostankih rimske Emone.

Ljubljana, to moramo naprej pribiti, tudi ni produkt posebnih slovenskih družabnih ali kulturnih teženj, kljub temu pa je po vsi svoji skoraj tisočletni zgodovini posoda življenjskih stremljenj slovenskega naroda in v svoji sedanjih obliki njegovo najbolj izrazito duhovno zrcalo. Razvoj Ljubljane kot mestnega, urbanističnega pojava je značilen za slovensko sredino; po svoji duši, po svoji kulturni vsebini pa je naravnost simboličen za razvoj slovenske zgodovine in kulturnih teženj ter razvoja slovenskega naroda. Posoda imena in najvernejše zrcalo duhovnega obraza slovenskega naroda bi jo lahko imenovali.

Naj nas ne moti, da je Ljubljana, kakor se z njo srečamo v srednjem veku, po nemškem mestnem pravu organizirano središče, med nas vsajeno kot kulturno kolonizatorični, torej tuj element. Kakor pa potem raste in kamor raste, je tisto, kar jo kulturno in krvno spaja z nami in nam jo končno izroči kot našo, svojo in naš svojstveni ponos izražajoča.

Kolonist kulturonosca, trgovec in obrtnik se kmalu začne spajati po krvnih zvezah z okolico, in življ, ki oživlja Ljubljano konec srednjega veka, je že močno udomačen. Upravno središče, deželno glavno mesto postaja od 14. stol. pri tem življu iz faktorja, ki posreduje vplive višje razviti središč. vse bolj instrument, pomoček, po katerem se izražajo kulturna stremljenja sredine, ki jo je koloniziral, kulturno oplodil. Sredi 15. stoletja postane Ljubljana tudi sedež škofije in s tem nujno najuglednejše med slovenskimi mesti. Njena kulturna samozavest pa je še nekam trpna, pač pa po svoje solidna, kakor to ustreza času, toda brez večje lastne aktivnosti. Zdi se pa, da se je njen aktivni radij začrtal že tedaj kolikor toliko, rekel bi kulturno geografsko, najprej v likovno-umetnostnem snovanju kranjskega poznogotskega idealizma. Ljubljana se je tedaj prvič v kulturni zgodovini, čeprav na zelo omejenem ozemlju, izkazala za kulturno aktivno in enakopravno bližnji alpski soseščini.

Svojo zavedno kulturno-tvorno pot pa je nastopila Ljubljana v sredi 16. stol. s slovenskim protestantizmom pod vodstvom Primoža Trubarja in tovarišev. V tem krogu je dosegel slovenski jezik prvo literarno obliko. Protestanti pa so poskusili ustvariti tudi vse podlage literarnega življenja, kar je dalo povod, da je leta 1575. J. Mandelc ustanovil prvo tiskarno v Ljubljani. Knjižnica, ki so jo ustanovili protestantski deželni stanovi v Ljubljani, je tretji znanik visoke kulturne usmerjenosti takratne Ljubljane, ki sicer ni črpala direktno iz narodne samozavesti, a je iz verske zaneženosti ustvarjala osnovne pogoje sedanjemu slovenstvu. Radij prizadevanj tega kroga je bil mnogo mnogo večji od poznogotskega kranjskega slikarskega idealizma, saj je zavedno in smotrno segal globoko na Balkan med druge Jugoslovane in o njega odmevih vé pripovedovati hrvatska literarna zgodovina čakovskega in kajkavskega pa celo štokavskega tipa. Da kulturna aktivnost slovenskega protestantizma ni bila usmerjena samo v širino, ampak tudi v globino, pričča zgodovinarjeva konstatacija, ki izjavlja, da je s predikantom prišel tudi učitelj v deželo.

Slovenski protestantizem je konec 16. stoletja potlačila smotrna akcija, ki je objela vso tako zvano Notranjo Avstrijo. Ljubljana s škofom in katoliškim preporoditeljem Hrenom na čelu, je bila v prvih vrstah te akcije-reakcije. Tej kritični dobi sledi skoraj 200 let tako imenovane katoliške obnove, ki črpa svoje sile v Italiji in njeni kulturni aktivnosti ter v smotrni, dolgotrajni borbi v teku 17. stol.

izpodriva srednjeevropski, nemški kulturni vpliv, ki je bil doslej v Ljubljani skoraj edini merodajen. Hren sam je bil izrazit humanist, ki je visoko cenil likovno umetnost in nam s svojim krogom ohranil v kulturni zgodovini pestro sliko umetniškega snovanja v naši deželi. Njegov krog nam dokazuje, da je bilo umetniško ustvarjanje takrat še vse v rokah srednjeevropskega okusa in moči. Isti Hren pa je pripeljal v Ljubljano jezuite in kapucine in s tem dve opori protireformacijske kulture 17. stoletja. Posebno z jezuitskim kolegijem, ki se je s svojimi šolami razvijal vsebolj v središče vsega vzgojnega in kulturnega življenja v Ljubljani, je bil ustvarjen važen instrument, ki je ohranil svojo pomembnost vso dolgo dobo ljubljanskega baroka.

V baročni Ljubljani je nastalo kulturno ozračje, ki je bilo na prehodu iz 17. v 18. stoletje tako nasičeno, kakor nikdar poprej, in do zadnjih dveh desetletij nikdar pozneje.

Kot leto kulturne dozorelosti baročne Ljubljane se smatra splošno leto 1693., ki je v naši kulturni zgodovini pomembno v več ozirih. To leto je umrl J. V. Valvasor, slavni topograf, ki je še ves oprt na srednjeevropske umetniške moči na Ljubljani bližnjem Vagenspergu ustvaril topografsko delo, za katero more Slovenijo zavidati marsikatera kulturno zrelejša dežela.

Vse 17. stoletje pa je le priprava za razcvit ljubljanske baročne kulture v 18. stoletju. Rod za rod, vzgojen v italijanskih središčih, prinaša nove nazore in nov kulturni ideal v Ljubljano. Že ob Hrenovem času prevlada naziranje o nadvrednosti italijanske likovne umetnosti, tako da je ob prehodu v 18. stoletje Ljubljana kljub temu, da v splošnem še sledi srednji Evropi, že prenasočena z italijanskimi slikami, predvsem beneške smeri. Tintoretto, Palma ml., Liberi itd. so imena, ki jih neprestano srečujemo. Novo kulturno stremljenje se javlja predvsem v ustanavljanju tako zvanih akademij. Živahnost, s katero se italijanske kulturne oblike javljajo na vzhodni strani Krasa, stavlja Ljubljano v vrsto neposredno pod italijanskim kulturnim vplivom živečih mest ob Jadranu in važnih srednjeevropskih kulturnih središč. Leta 1688. se ustanovi Societas Unitorum pod patronatom sv. Dizme. Ideal ji je književno-kulturni po vzoru Italije. Leta 1693. pa nastane najvažnejša, v slovenski kulturni zgodovini trajno zapisana ustanova Academia operosorum, ki je zamrla leta 1725.

Posledice teh prizadevanj so okrog leta 1700. vsestransko vidne. Novo umetnostno pojmovanje, fiksirano v Dolničarjevi Historia Cathedralis ecclesiae Iabacensis, nam je zgovorna priča o novem duhu, ki je prevzel vso ljubljansko inteligenco.

Prezreti ne smemo samozavesti, ki veje iz spisov tiste dobe, ko sodobnik, gledajoč prerojeno Ljubljano v njenem versko-kulturnem življenju, vzklika: Videl bi bil v Ljubljani takrat Rim, ki se je prerodil v tem našem mestu!

Povsod vre bujno življenje, polno pobud in novih idej. Umetnost naj se prerodi! Za to skrbi posebej Academia incultorum, kurz za risarje, 1702. se ustanovi filharmonija, ki naj goji muziko in ki še danes obstoji.

Vse mesto in vsa dežela za njim pa se oblači v novo, baročno arhitektonsko lice. Zunanji prelom s srednjim vekom je v vplivni sferi Ljubljane radikalnejši kakor marsikje v sosednjih deželah. Tudi zunanja podoba našega mesta se temeljito predrugači, kaj šele njegov notranji obraz. Ta dediščina je v nas in med nami še danes živa. Stavbe kot škofijski dvorec, magistrat, knjižnica semenišča, stolnica, križanke, posebno pa uršulinska cerkev ter mnogo odličnih privatnih palač, so še danes ponos našega mesta.

Nas zanima predvsem duh, ki je vse to ustvaril. Gre tedaj še za družbo, ki je kulturno vsestransko nasičena, a narodno še ni diferencirana, ki pa je neoporečno naša bistvena predhodnica, ker jo je vodil historično usmerjeni patriotizem, ki je značilen za baročno ozračje srednje Evrope, in pri svoji ljubezni do domačije ter do časti in ponosa svoje dežele in mesta ni razlikovala med narodno diferenciranim slovenstvom ali nemštvom. Oba elementa

sta tu še enakopravna in tolerantna in prav tako tolerantno se v takratni Ljubljani udeležuje tretji, novi element, italijanski. Benetke so v baročni kulturi Ljubljane njeno aktivno ozadje, prav tako kakor je Kras izhodišče njene potence v kiparstvu in arhitekturi. O tem priča delo Quaglio in Robba, o aktivnosti domačega miljeja pa dejstvo, da je že druga generacija umetnikov slovenska, domača.

V primeri s protestantizmom, ki je bil usmerjen s svojo ljudsko izobrazbo tudi v globino, je smer nove kulture predvsem splošna: ustvaritev novega ozračja. Zato je likovna stran važnejša od literarne, zato je celota duha važnejša od individualne probujenosti.

Šele v 2. polovici 18. stoletja nastopi pod vplivom splošnega prevrata v zapadni Evropi, posebej v sodobni Avstriji, nov moment v kulturnem življenju Ljubljane in po nji Slovenije sploh. Šele sedaj nastopi za ves poznejši razvoj značilna diferenciacija slovenskega in nemškega elementa v deželnem domoljubju, ki velja odslej za ves čas do svetovne vojne. Slovenska inteligenca se sedaj s podobnimi, t. j. literarnimi sredstvi otepa objema nemške kulture, kakor pred 200 leti protestantska.

Prosvetlenci in janzenisti pa končno vsi služijo enemu cilju, dokler se konec 18. stol. v Ljubljani ne ustvari prvi inteligenčni krožek ob Žigi baronu Zojzu, katerega pomen je za sedanost vsaj tolik, kakor 100 let starejša Academia operosorum. Ob tem dejstvu je celo poskus nove Academie redivive operosorum samo enodneven, in uspešnejša Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste in Krain, čeprav velevažna, komaj pride do veljave. Važna pa je ustanovitev nove javne Licejske knjižnice, ki je zbrala ostanke protestantovske knjižnice kranjskih deželnih stanov in razpuščenih samostanov.

Svoj kratki razcvet je bil tej dobi dan v letih 1809. do 1813., ko je Ljubljana postala glavno mesto Napoleonovih Ilirskih provinc in ko so Slovani po tisočletnem presledku prvič zopet okusili sad politične svobode. Ustanovitev École centrale v Ljubljani, ki je bila neko zadoščenje za prekinjeno tradicijo jezuitske akademije, je povečala željo Slovencev po lastni višji izobrazbi. Sledeča Metternichova doba, ki je postavila Ljubljano z vladarskim kongresom 1821. v krog zgodovinsko pomembnih mest, je sicer na videz te kali zatrla, vendar je prav v nji slovenska kultura, osredotočena v Ljubljani, doživela tako pomemben sad, da se je prvič kot n a r o d n a postavila enakopravno v vrsto drugih evropskih kultur z znanstvenim prizadevanjem M. Čopa in poezijami Fr. Prešerna, za nas pa je neopozabna po prikupni obliki literarnega almanaha Čebelice.

Pomlad narodov 1848. je dala Ljubljani nov položaj v življenju Slovencev. Zopet so oživele stare sanje o višji izobrazbi v narodnem jeziku v zahtevi po slovenskem vseučilišču. Važna pa je predvsem politična probuja in časopisna osamosvojitve v Bleiweisovih Novicah. Sedaj gre tok narodne kulture, osredotočene v Ljubljani, nepretrgoma naprej in do naših dni.

Iz gosode, po kateri se je pretakal skozi stoletja med nas tuji kulturni vpliv, ki ga prav nič ne maramo zanihati in podcenjevati, je postala Ljubljana končno kulturno glavno mesto Slovencev in važno torišče slovanskega preporoda. Tudi če bi ne bila 1908. prejela krvnega krsta na Pogačarjevem trgu, je bila Ljubljana že vsa naša in je končno zedinjenje z ostalimi Jugoslovani moglo izbrišati samo še redke sledove nenarodne preteklosti.

Rast Ljubljane, o kateri sem na drugem mestu pokazal, kako lepo se sklada njen urbanistični izraz in razvoj z razvojem Ljubljane kot umetnostnega središča, je prav tako enotna, dosledna in oni ustrezajoča, ako jo pogledamo s splošno kulturnega vidika. Nič ji ni mogoče odvzeti od preteklosti, če nočemo porušiti lepe celote, ki se nam kaže v historični perspektivi. Historični momenti, srednji vek, barok in slovenska sodobnost, ki so jo oblikovali, so samo dokaz za to, kako globoko je njeno življenje povezano s historičnim razvojem zapadne Evrope. Pot kulturnega razvoja njenega ima prav tako troje postaj:

spočetka kolonizatorična kultura, ki nam jo posreduje Ljubljana z drugimi srednjeveškimi mesti, se med nami udomači in v dobi protestantizma poglubi svojo zvezo z ljudstvom, med katerim nastopa; v baroku dobi končno lastno voljo in svoj radius razširi že preko ožjega slovenskega ozemlja, posebno proti jugu in jugovzhodu; končno pa postane v našem času od 1848. dalje smotren instrument narodnega življenja. Kljub temu, da se je prvotna enotna, pokrajinsko patriotska kultura Ljubljane od prosvetljenstva sem razdelila v nemško, kranjsko domorodno usmerjeno, ki s svetovno vojno zamre, in slovensko narodno usmerjeno vejo, pa se vse do svetovne vojne še vedno čuti vpliv enotnega izvora in vse stremljenje tudi v slovenskem delu nikdar ne zatajuje žive zveze z baročno in protestantovsko preteklostjo. Baročni ideal visoke šole in akademije je bil stalno pred očmi ljubljanskih kulturnih delavcev, dokler se končno po svetovni vojni ni uresničil.

Tretja, slovenska Ljubljana, je tudi sicer neprestano stremila po tem, da postane res instrument narodnih kulturnih potreb in njih najvidnejši simbol. Tako se je Ljubljana v novi dobi zopet povrnila k ideji prastarega, narodno in versko simboličnega pomena mest, k ideji slovenske akropole. Narodni spomeniki, ki so nastajali od dobe taborov sem, Narodni dom, kot dom po nemštvu ogroženega slovenstva, Narodni muzej, ki je eden najstarejših na Balkanu, narodno gledališče, katerega prvi začetki leže v dobi prosvetljenstva in ki je dobil svoj reprezentativni dom 1892., ljubljanska čitalnica od 1861., Slovenska matica, ki naj smotreno pripravi pot slovenski akademiji, licejska knjižnica, Jakopičev paviljon za umetnostne razstave, in nazadnje ob rojstvu državne samostojnosti narodna galerija — vse in še mnogo drugega je našlo svoj dom v beli Ljubljani. Od 70 let 19. stoletja sem se zbira v Ljubljani vse, kar slovensko kulturno čuti, kar ima širši polet. Časnikarstvo in literatura se iz okrajn slovenstva seli v Ljubljano, književna moderna in z njo ozko zvezana upodabljajoča umetnost impresionizma si izbereta Ljubljano za svojo izvoljenko; in taka, ovenčana z mirto neveste, stopi v svoje zadnje, tudi po kulturni aktivnosti za baročnim najplodovitejše in najaktivnejše časovno razdobje zadnjih 20 let. Danes je Ljubljana pravo srce slovenskega življenja, posebej slovenske kulture. In iz 250 letne preteklosti pa se dviga iznad stoletij roka operosov, domorodnih inteligentov baročne dobe, ter sega

kot zvesta, nepozabna družica sodobnosti v roke; podobna je plamenu, ki čez vekove šviga in kulturno misel sodobnosti užiga. Kot zvesto zanesljivo izročilo sodeluje pri snovanju univerze, pri ustanavljanju umetnostne galerije, pri glasbeni akademiji in pri rojstvu slovenske akademije, tretje akademije v zgodovini našega mesta in našega naroda. Pri tem se Ljubljana, ki je bila tudi po urbanistični strani vedno zvesto zrcalo svoje duše in svoje vsebine, zopet tudi urbanistično prenavlja in rešuje svoja vprašanja po svoje, ker se zaveda, da hrani v sebi tisočletne vrednote.

Mesta so zrcalo narodnega življenja, najčistejši izraz višjih stremljenj narodne duše, sem v uvodu dejal. O Ljubljani velja to brez pridržka, ona je zvesto zrcalo slovenske kulturne zgodovine, mesto njenih najznačilnejših poudarkov, skrajšan, a jasen repertorij njene zgodovine. Ni brez pomena, da je bilo to mesto postavljeno na kulturno že v antiki zoranih tleh, ob razvalinah prastare Emone. Ni zanjo brez pomena, da je tisoč let polagoma, a dosledno rasla in iz svoje duše ustvarjala svojemu obličju vsakokratni izraz. Njeno jedro pod Gradom je že zdavnaj zalilo morje hiš, razlito po vseh planjavah okoli, toda tisti prvi izraz, ki se nam zrcali iz prve ohranjene slike pred več kot 300 leti, je ostal v bistvu enak; dan je bil Ljubljani ob rojstvu kot njeno nezabrisno znamenje, in trdoživa konservativnost, ki se izraža v zunanjem licu našega mesta, je značilna tudi za njeno kulturo, pa tudi za kulturno razpoloženje naroda, kateremu služi in katerega dušo izraža.

Ako ste ob tej evokaciji kulturne zgodovine naše bele Ljubljane zaslutili, gospoda, ozko zvezo med njenim življenjem in življenjem njenega naroda, ako ste zaznali globoke korenike, iz katerih raste, boste razumeli tudi, da se kulturni glad, ki je za Slovence značilen, ne more meriti po kvantiteti želodcev, ampak po kvaliteti glav, ter da so slovenske kulturne zahteve, ki jih dnevno ponavljamo, izraz volje po še bolj poglobljenem življenju, ne pa mogoče odsev nezrelih ali nepremišljenih kapric. Razumeli pa boste Slovenca tudi, zakaj s tako ljubeznijo obdaja to svojo Ljubljano, ko se z baročnim inteligentom igra z njenim antičnim imenom, Emona-Amoena, Emona-Prijetna, ali kakor ji Pregelj pravi, Ljubljana-Ljubljéna, in da jo končno zanosno pozdravlja z velikim Prešernom kot »Ljubljano, ljubico nebes in sreče«.

IZ PTUJSKE GLASBENE PRETEKLOSTI

H I N K O D R U Z O V I Č

Ta je svojevrstna in bogata. O tem nam priča zlasti edinstvena zbirka muzikalnih instrumentov v domačem muzeju. Ptuj je poznal v preteklih stoletjih prav bogato glasbeno življenje in v Ptuju so slovenski rodoljubi v zadnjih desetletjih preteklega stoletja osnovali znamenito *Slovensko pevsko društvo*, ki je obsegalo tako rekoč ves slovenski štajer in ki je tako uspešno delovalo na polju narodne proboje in pevske kulture.

V poznem srednjem veku in v začetku novega veka so v Ptuju gospodovali solnograški nadškofje, ki so često tudi tukaj skozi delj časa bivali. Cerkveno življenje se je vsled tega uspešno razvijalo. Omeniti sta zlasti minoritski in dominikanski samostan. Ptujski muzej shranjuje iz te dobe dva pergamenta s koralnimi notami. (Popis v ČZN 1933.) Izza dobe po reformaciji in pogubonosnem požaru shranjuje mi-

noritski samostan psalterij in antifonarij iz 17. stoletja.

O razvitem *cerkveno-muzikalnem življenju* nam pričajo orgle, od katerih najdem pri nas najstarejše iz 17. stoletja. V gradu *Borlu pri Ptuju* se nahajajo orgle iz prve polovice tega stoletja in ki so še ohranjene v prvotni obliki. So brez pedala (positiv) in imajo že klinast meh. Obseg tastature je F—c³. Registri so: principal 8', kvinta 5 1/3, oktava 4', flavta 8' in 16'. Intonacija je za celi ton višja kot je danes običajno (tako zvani zborov ton). Omara je arhitektonsko skrbno izdelana, s krilnimi vrati. (Slika 1.) Potrebno bi bilo, da bi prišle orgle v kak muzej, osobito danes, ko je grad vedno v prodaji.

V cerkvi *Sv. Roka pri Ptuju* najdemo izza druge polovice 17. stol. orgle, katerih omara predstavlja posebno umetniško vrednost. (Sliki 2 in 3.)